

Tilburg University

Pastoraat in context

Jacobs, J.Y.H.A.

Published in:

Periodiek / Vereniging van Pastoraal Werkenden in het Bisdom Breda

Publication date:

2003

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Jacobs, J. Y. H. A. (2003). Pastoraat in context: Verschuivingen in de uitoefening van de parochiële zielzorg in het bisdom Breda tussen 1853 en 2003. *Periodiek / Vereniging van Pastoraal Werkenden in het Bisdom Breda*, 22(3), 9-15.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Pastoraat in context

Verschuivingen in de uitoefening van de parochiële zielzorg in het bisdom Breda tussen 1853 en 2003

Jan Jacobs

I Honderdvijftig jaar bisdom Breda

De aanleiding tot dit artikel vormt de publicatie van een geschiedenis van het bisdom Breda bij gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van dit bisdom, dat in 2003 met veel luister is gevierd. Het boek draagt als titel *Gaandeweg aaneengesmeed. Een geschiedenis van het bisdom Breda*; het verschijnt aan het eind van het jubileumjaar. Hiermee is het bisdom Breda het vierde Nederlandse diocees waarvan de belangrijkste 'data et gesta' op meer moderne wijze geboekstaafd staan. Reeds in 1981 verscheen van de hand van de toenmalige Haarlemse bisdomarchivaris B. Voets *Bewaar het toevertrouwde pand. Het verhaal van het bisdom Haarlem* (Hilversum, 1981), waarin de geschiedenis van het bisdom Haarlem, dat overigens al in 1559 werd opgericht, vanaf 1853 centraal staat. Zes jaar later publiceerde zijn Bossche collega J. Peijnenburg een bundeling van artikelen, die eerder waren verschenen in het Bossche *Bisdomblad* en die gewijd waren aan de (voor)geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch tot ongeveer 1700. De auteur gaf deze bundel de weinig exacte titel mee: *Zij maakten Brabant katholiek*. Een jaar later volgde een tweede bundel, waarin de wederwaardigheden in het Bossche bisdom tijdens de laatste drie eeuwen worden verteld ('s-Hertogenbosch, 1987 en 1988). De titel van beide bundels is daarom niet helemaal correct, omdat het katholiek leven in West-Brabant in deze beide bundels geheel buiten beschouwing blijft. Tenslotte publiceerden M. Molenaar en G. Abbink in 1995 *Dertienhonderd jaar bisdom Utrecht*, waarin in acht vrij korte hoofdstukjes min of meer aaneengesloten de geschiedenis van het Utrechtse bisdom vanaf 695 tot 1995 wordt verhaald.

De Bredase bisdomgeschiedenis lijkt qua opzet het meest op het Utrechtse verhaal. Maar tegelijkertijd mag vastgesteld worden, dat de vijf auteurs die het ontstaan en de verdere ontwikkeling van het bisdom Breda hebben gereconstrueerd, in de opeenvolgende hoofdstukken veel consequenter dan hun Utrechtse collegae hebben vastgehouden aan een tevoren overeengekomen concept. Zo wordt in hoofdstuk III, gewijd aan de periode 1853 - 1885 onder de titel 'De priesters en hun vorming' een thema geïntroduceerd dat in de navolgende hoofdstukken consequent hernomen wordt in de paragrafen 'Opleiding en levensstijl van de seculiere clerus'; 'De helpers van de bisschop en hun opleiding'; en tenslotte 'De medewerkers in het pastoraat en hun vorming'. Op die manier wordt in deze vier hoofdstukken systematisch ingegaan op diegenen, die tussen 1853 en 1994 beroepsmatig in het pastoraat in het Bredase bisdom actief waren alsmede op de wijze, waarop zij op die beroepsuitoefening werden voorbereid. In combinatie met hetgeen elders in deze vier hoofdstukken in verband met het lekenkatholicisme wordt verhaald, krijgt de lezer zo een goed inzicht in de ontwikkeling die ertoe heeft geleid dat de katholieke kerk in de voorbije periode, in elk geval in het bisdom Breda, steeds meer het karakter heeft gekregen van een vrijwilligersorganisatie, zij het met een grote rol voor de beroepskrachten: priesters, diakens, pastorale werkers en pastorale werksters. Gegevens, ontleend aan de zo juist genoemde hoofdstukken, vormden mede het uitgangspunt voor deze uiteenzetting.

II Toelichting bij de titel van dit betoog

De aanduiding 'pastoraat' wordt hier betrokken op de parochiële zielzorg. Deze zielzorg wordt uitgeoefend door mannen en vanaf een bepaald moment ook door vrouwen die als priester,

diaken of pastoraal werker of pastoraal werkster beroepsmatig aan een parochie verbonden zijn. Die parochiële zielzorg fungeert daarmee als de directe context, ook wel handelingscontext genoemd. Daarmee blijven andere handelingscontexten die onder de noemer 'categoriaal pastoraat' vallen, buiten beeld. Deze context is religieus-spiritueel van aard, omdat hij gevoed wordt door het geloof (in concreto het roepingsbesef) en de spiritualiteit van de betrokken pastores. Hij is ook ecclesiologisch van aard, omdat hij begrond ligt in de wijding, respectievelijk de kerkelijke zending door de bisschop, in wiens bisdom die zielzorg wordt uitgeoefend. Hij is tenslotte ook professioneel van aard omdat hij gestalte krijgt in een aantal competenties, die de betrokkenen zich in de loop van een opleidingstraject hebben eigen gemaakt en nu in praktijk brengen.

Daarnaast is er sprake van een indirecte context, waarbinnen dat pastoraat wordt uitgeoefend. Die is zowel ruimtelijk als tijdelijk van aard: het gaat in dit geval om het bisdom Breda, een grensbisdom gelegen in zuidwest-Nederland, dat door de paus werd opgericht in 1853; en er wordt een periode van 150 jaar bestreken, die start bij die oprichting van het bisdom in 1853, mogelijk geworden door een Grondwetswijziging in 1848 en die in 2003 vrij abrupt wordt afgebroken, omdat een historische reconstructie nu eenmaal nooit het hier en nu kan overschrijden.

Met deze drievoudige invulling van het begrip 'context' wordt het te behandelen onderwerp: het pastoraat afgegrensd. Die afgrenzing is echter relatief, zeker in relatie tot de indirecte - ruimtelijke en tijdelijke - context. Op die indirecte context wordt nu iets dieper ingegaan en wel vanuit beide invalshoeken: het ruimtelijk en het tijdelijk perspectief.

III De ruimtelijke context

Een bisdom is een organisatie en tegelijkertijd een organisme; een geheel van structuren en instituties met bepaalde doeleinden en taken én tevens een verband van mensen, die bepaalde waarden en normen huldigen en in praktijk brengen. Bij elk van beide omschrijvingen moet rekening worden gehouden met een ruimtelijke verankering. Die ruimtelijke verankering (de ruimtelijke context) is van tweeërlei aard.

Een bisdom is allereerst kerkelijk territoriaal bepaald. Het omvat een groep katholieke christenen die toevertrouwd is aan de herderlijke zorg van een bisschop, wiens bevoegdheden ('potestas') zich uitstrekken over een bepaalde regio, waarvan de grenzen door de centrale kerkleiding precies zijn omschreven (op basis van een 'circumscriptio'). Als zodanig is een bisdom een plaatselijke of particuliere kerk binnen de universele katholieke kerk.

Een bisdom is vervolgens ook altijd politiek territoriaal bepaald. Het omvat de katholieken die woonachtig zijn binnen een gebied dat deel uitmaakt van een staatkundig verband. Daarbij is dat territorium niet willekeurig afgegrensd; de kerkelijke 'circumscriptio' volgt doorgaans de regionale of provinciale inrichting van de betreffende natiestaat.

Het reilen en zeilen in een bisdom zal dus altijd mede bepaald worden door de ontwikkelingen en impulsen die uitgaan van het geestelijk samenlevingsverband (de universele katholieke kerk), waarbinnen dat bisdom als particuliere kerk een bepaalde status heeft; maar ook door de veranderingsprocessen die verbonden zijn met het wereldlijk samenlevingsverband (de natiestaat), waarvan het in geografisch opzicht deel uitmaakt.

De wijze waarop een concreet bisdom, in dit geval het bisdom Breda in de loop van zijn geschiedenis met die beide invloedssferen is omgegaan, bepaalt mede het eigen gezicht, het eigen profiel van dat bisdom. De feitelijke vormgeving van het pastoraat wordt hierdoor mede bestempeld.

IV De tijdelijke context

Als organisatie én organisme ligt een bisdom ook altijd verankerd in de tijd, in de opeenvolgende perioden die samen een deel van de geschiedenis vormen. Ook deze verankering in de tijd (de tijdelijke context) is van tweeërlei aard: er is sprake van een 'kerktijd' en van een 'wereldtijd'. Tot die kerktijd behoort bijvoorbeeld de oprichting van het bisdom en de benoeming van een

hulpbisschop met recht van opvolging. Tot die wereldtijd behoort het uitbreken van een oorlog of een Grondwetwijziging.

Elke historische uiteenzetting, dus ook die over een bisdom, is gebaseerd op een bepaalde periodisering met een begin- en een eindpunt in de tijd. Daarnaast worden vaak ook nog onderverdelingen aangebracht. Daarbij kan de historicus zijn vertrekpunt kiezen in de kerktijd of in de wereldtijd. Elke afgrenzing in de tijd, elke geleiding van de tijd heeft daarmee iets eenzijdigs. Bovendien gaat het in de geschiedenis niet alleen om de discontinuïteit, veroorzaakt door breuken of cesuren, maar ook om continuïteit. Of anders gezegd: er is in de geschiedenis steeds sprake van ongelijke snelheden, van bovenstromen en onderstromen, van mensen en bewegingen die - in dit geval bijvoorbeeld bij de overgang van het apostolisch vicariaat van Breda naar het bisdom Breda in 1853 - blijven vasthouden aan overgeleverde denkbeelden en concepten, en mensen die daarmee breken: eerst in hun denken, later ook in hun handelen. Beide groepen proberen een stempel te drukken op de historie: de ene door vast te houden aan de continuïteit (het gezag van de traditie), de andere door te breken met de continuïteit (de kracht van de vernieuwing). Bij het aanbrengen van een geleiding in de geschiedenis moet men ook met deze gelijktijdige ongelijkzijdigheid rekening houden.

De wijze waarop een concreet bisdom, in dit geval opnieuw het bisdom Breda in de loop van de geschiedenis is omgegaan met de dynamiek, verbonden met de spanningsverhouding tussen kerktijd en wereldtijd, maar ook met de spanningsverhouding tussen continuïteit en discontinuïteit, is al evenzeer mede bepalend voor het eigen gezicht, het eigen profiel van dit bisdom. Ook hierdoor wordt de feitelijke vormgeving van het pastoraat mede bestempeld.

V Opzet van de bisdomgeschiedenis van Breda

Bij de opzet van de bisdomgeschiedenis van Breda waarop dit artikel is gebaseerd, vormden de verschuivingen in de uitoefening van het parochiepastoraat uiteraard niet het centrale aandachtspunt. Het ging veel meer om de wijze, waarop dit bisdom zich als organisatie en als organisme in de loop van de voorbije 150 jaar heeft ontwikkeld in wisselwerking met de omringende Nederlandse samenleving en in wisselwerking met de universele katholieke kerk, vooral belichaamd in haar centrum: de zetel van Rome. Daarbij werd gepoogd zowel recht te doen aan de effecten van de kerktijd als aan die van de wereldtijd.

Bij de uitwerking van dit concept werd ervan uitgegaan, dat het bisdom gebouwd is op een viertal pijlers, belichamingen van evenzoveel groepen: - de bisdomleiding; - het pastorale (midden)kader; - het lekenkatholicisme; en - het georganiseerde religieuze leven.

Bij de opbouw en verdere ontwikkeling van het bisdom hebben vertegenwoordigers van elk van deze vier groepen in wisselende samenwerkingsvormen een rol gespeeld, waarbij zij zich zowel impulsen vanuit de Nederlandse natiestaat hebben toegeëigend als invloeden die uitgingen van de universele katholieke kerk. Omdat Breda een grensbisdom is, zal men overigens ook altijd nog rekening moeten houden met een toeëigeningsproces vanuit het aangrenzende buitenland.

Toeëigening is overigens meer dan louter overname of overdracht, ook bijstelling, aanpassing, omvorming, afwijzing en zelfs subversie en de daarop gebaseerde beleving maken deel uit van dit proces. Juist omdat een toeëigeningsproces zoveel verschillende facetten bezit en elk van de vier zo juist genoemde dragende groepen daarbij haar eigen agenda kan hebben, is het gevaar van een kerksplijtende werking ten gevolge van dat toeëigeningsproces niet denkbeeldig. In het bisdom Breda is van zo'n kerksplijtende werking echter nooit sprake geweest. Met de titel *Gaandeweg aaneengesmeed* willen de auteurs onder meer tot uitdrukking brengen, dat die vier groepen zich in de voorbije 150 jaar geleidelijk aan tezamen als de kerk van Breda zijn gaan beschouwen en wel in gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid. Daarmee is de 'rode lijn' van deze bisdomgeschiedenis aangegeven.

Nauw verbonden met die rode lijn is de eigenlijke geschiedenis van het bisdom Breda in vier perioden verdeeld: - 1853-1885: Opbouw in strijd met de tijd; - 1885-1914: Consolidatie in een tijd van modernisering; - 1914-1962: 'Rijk en Rooms' in woelige tijden; en - 1962-1994: Aanpassing aan de tijdgeest.

De periode 1994- heden wordt als een - nog niet afgesloten - epiloog gepresenteerd.

Aan de oprichting van het bisdom op 4 maart 1853 gaat een voorgeschiedenis vooraf die in twee hoofdstukken aan de orde komt: 1559-1803 en 1803-1853. Met name via deze twee

hoofdstukken wordt duidelijk, dat het *Gaandeweg aaneengesmeed* ook nog een andere betekenis heeft: het bisdom Breda is het resultaat van een in fasen tot standgekomen samenvoeging van gebieden die eertijds tot vijf andere bisdommen behoorden: Antwerpen, Brugge, Gent, Middelburg en 's-Hertogenbosch.

Tijdens de voorbije 150 jaar hebben negen bisschoppen leiding gegeven aan het bisdom Breda. Episcopaaitswisselingen, resultaat van een benoeming door de Heilige Stoel in Rome, hebben mede de periodisering bepaald. In 1853 trad Joannes van Hooydonk aan, in 1885 Petrus Leijten, in 1914 Petrus Hopmans, in 1962 Gerardus de Vet en in 1994 Martinus Muskens. De overige, hier niet genoemde bisschoppen hebben zich bij de uitvoering van hun beleid sterk georiënteerd op hun directe voorganger(s): bijvoorbeeld Joseph Baeten op Petrus Hopmans en Hubertus Ernst op Gerardus de Vet.

Via de titels van de hoofdstukken, zoals hierboven vermeld, wordt vooral de wisselwerking tussen de geschiedenis van het bisdom Breda en de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving in beeld gebracht. In de eerste decennia na 1853 waren veel van die ontwikkelingen verbonden met het liberaal-neutrale klimaat, waaruit ook de schoolstrijd is voortgekomen, die vervolgens mee aanleiding gaf tot de verzuiling, het eerst op onderwijsgebied. Van 1885 tot 1914 werden die ontwikkelingen vooral bepaald door een sociaal-economische omwenteling, gevolg van industrialisering en urbanisering, waarop de katholieke kerk reageerde met een katholieke sociale beweging. Ook die werd al snel ingebed in de eigen, katholieke zuil. Tussen 1914 en 1962 werd die samenleving geconfronteerd met de gevolgen van twee Wereldoorlogen en na 1945 vooral met de strijd tussen doorbraak en vernieuwing enerzijds en herstel en wederopbouw anderzijds; men zou ook kunnen zeggen: de strijd tussen openheid en geslotenheid. In die strijd kozen de Nederlandse bisschoppen voor behoud en zelfs versterking van de eigen zuil en dus voor geslotenheid, terwijl een groeiende groep van hun gelovigen, in elk geval na de Tweede Wereldoorlog, voor openheid opteerde. *Onrust in de zielzorg*, een boek, verschenen in 1950 was daarvan een symptoom, maar ook een gevolg. En na 1962 werd een tijdgeest manifest, die gekenmerkt werd door individualisering en secularisering, twee bewegingen die in onderlinge wisselwerking het gesloten zuilsysteem onder druk zetten en uiteindelijk opbliezen.

De maatschappelijke veranderingsprocessen die met deze ontwikkelingen verbonden waren, hadden ook gevolgen voor de wijze waarop de parochiële zielzorg in de verschillende Nederlandse bisdommen gestalte kreeg. Zo kregen met de gestage uitbreiding van het katholieke onderwijs na 1889 steeds meer parochiepriesters ook een taak als catechismusleraar op de parochiële lagere school. En met het ontstaan van de katholieke sociale beweging na de uitvaardiging van de encycliek *Rerum Novarum* in 1891 groeide het aantal parochiepriesters dat ook actief was als moderator of geestelijk adviseur van de plaatselijke afdeling van een volksbond, vakvereniging of standsorganisatie. Voor de betrokken priesters leidde deze uitbreiding van taken ook tot een verandering van de directe of handelingscontext. In de jaren zestig van de twintigste eeuw verdwenen deze werkzaamheden weer uit het takenpakket van de parochiepriesters. In de plaats daarvan werd de aansturing van het groeiend aantal parochiële werkgroepen voor parochiepastores steeds belangrijker en dan niet louter functioneel, maar vooral inhoudelijk en wel door middel van allerlei vormen van geloofscommunicatie. Tevens werd deze aansturing steeds meer ingebed in taken die gericht waren op gemeenschapsopbouw. Die werden nu bepalend voor de directe of handelingscontext van het pastoraat. Tegelijkertijd kregen parochiepastores in deze jaren steeds meer taken die parochie-overstijgend waren.

VI Van priesterkerk naar kerk als gemeenschap van gelovigen

In zijn brochure *Op weg naar gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid* uit februari 1975 stelde de toenmalige bisschop Ernst: "Wij zijn opgegroeid in een priesterkerk. Overal in ons land, in stad en dorp, was de priester aanwezig te midden van de mensen. Hij droeg het kerkelijk leven." Bisschop Ernst beschrijft hier een sociaal-culturele situatie die tussen 1853 en 1962 ook in het bisdom Breda heel vanzelfsprekend was. Dat was niet alleen te danken (of te wijten) aan het feit, dat er gedurende vrijwel geheel deze periode een overvloed aan priesters beschikbaar was. Achter deze situatie ging ook een kerkvisie schuil. De basis voor deze kerkvisie werd gelegd

tijdens de Contra-Reformatie. Toen heeft er in de katholieke kerk met betrekking tot de uitoefening van taken en functies in die kerk als reactie op de Reformatie een proces van sacralisering en juridisering en daarmee een proces van clericalisering plaatsgevonden. Dit proces is bepalend geweest voor het identiteitsbesef van bisschoppen en priesters als dragers van het kerkelijk leven. Eigen aan dit kerkelijk leven is een drietal taken: de taak van de herderlijke zorg, de taak van de verkondiging van het evangelie en de taak van de viering van de sacramenten.

Een gevolg van het zo juist genoemde clericaliseringproces was dat de taak van de herderlijke zorg (het *munus regendi*), gerelateerd aan het herderlijk ambt van Christus en overgegaan op de kerk, de kerkelijke bedienaren en de overige, c.q. de leken gelovigen, voortaan exclusief verbonden werd met de uitoefening van de bestuursmacht in die kerk. Op eenzelfde manier werd de taak van verkondiging van het evangelie (het *munus catechisandi*), gerelateerd aan het leraarsambt van Christus en overgegaan op de kerk, de kerkelijke bedienaren en de overige, c.q. de leken gelovigen, voortaan exclusief verbonden met de uitoefening van de leermacht in die kerk. En datzelfde gold voor de taak van de viering van de sacramenten (het *munus sanctificandi*), gerelateerd aan het priesterlijk of liturgisch ambt van Christus en overgegaan op de kerk, de kerkelijke bedienaren en de overige, c.q. de leken gelovigen, die voortaan exclusief verbonden werd met de uitoefening van de wijdingsmacht in die kerk.

Bestuursmacht, leermacht en wijdingsmacht waren uitsluitend voorbehouden aan de dragers van het hiërarchische ambt: de bisschoppen en de priesters, de laatsten in hun hoedanigheid van pastoor en kapelaan. Zij waren gewijd om de liturgie te bedienen, het evangelie te verkondigen en de gelovigen te leiden, de priesters uiteraard in afhankelijkheid van de bisschop. Dit betekende dat de leken gelovigen geen deel meer hadden aan de taken, verbonden met het drievoudige ambt van Jezus Christus. Zij waren louter nog ontvangers van de sacramenten, de catechese en de zielzorg en zelf geen dragers van het kerkelijk leven.

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) heeft in meerdere opzichten geprobeerd deze beweging van sacralisering en juridisering om te buigen en zo materiaal aan te reiken op grond waarvan bij bisschoppen en priesters (en dus ook bij leken gelovigen) een ander identiteitsbesef kon ontstaan.

Allereerst door niet meer van drie machten te spreken, maar hoogstens van twee en soms zelfs van één - sacrale - macht (vgl. *Lumen gentium* 19).

Vervolgens door de verbinding tussen taak, ambt en macht te nuanceren en wel door het ambt te typeren als dienstambt (*ministerium* of *diakonia*), waardoor de verbinding met macht (*potestas* of *jurisdictio*) weliswaar niet verdween, maar wel in een ander kader kwam te staan.

Dan door het permanente diakonaat in de kerk te herstellen en dit ambt open te stellen voor gehuwde mannen en door taken op het terrein van de liturgie, de woordverkondiging en de beoefening van de *caritas* ook met dit dienstambt te verbinden.

En tenslotte door (opnieuw) de mogelijkheid te openen om leken gelovigen aan te stellen voor kerkelijke taken op het terrein van verkondiging, herderlijke zorg en viering.

In het verlengde van deze ombuiging die door het concilie overigens nog niet in al zijn consequenties werd doorgetrokken, hield bisschop Ernst tien jaar na de sluiting van Vaticanum II in de al eerder genoemde brochure een pleidooi om de idee van de kerk als volk Gods tot werkelijkheid te maken. Dit betekende volgens hem, "dat zij die in overtuiging tot de kerk behoren in gezamenlijke verantwoordelijkheid het kerkelijk leven dragen en de opdracht van de kerk in de wereld vervullen."

VII In gezamenlijke verantwoordelijkheid het kerkelijk leven dragen

Sinds de verschijning van de eerder genoemde brochure van bisschop Ernst zijn wij bijna dertig jaar verder. De ombouw 'van priesterkerk naar kerk als gemeenschap van gelovigen' waaraan in het bisdom Breda vanaf het aantreden van bisschop De Vet in 1962 met grote inzet gewerkt is, heeft veel meer gevolgen gehad dan bij de aanvang werd beseft. In plaats van de simpele tweedeling van priesters en leken, gewijden en niet-gewijden zoals die tot 1962 bestond met voor beide groepen eigen taken en functies, respectievelijk binnen en buiten de kerk, is er vooral aan de basis van de kerk een veel ingewikkelder situatie ontstaan om recht te doen aan de kerkvisie die besloten ligt in dat motto 'In gezamenlijke verantwoordelijkheid het kerkelijk leven dragen'. Kenmerkend voor die situatie, die overigens niet beperkt blijft tot het Bredase, zijn onder meer de

volgende punten:

1) Er heeft een verbreding plaatsgevonden op het terrein van het professioneel pastoraat. Priesters geven samen met de diakens, pastorale werkers en pastorale werkers gestalte aan dit pastoraat. Zij zijn allen van beroep 'pastor'. Bij de uitoefening van dat beroep hebben zij ook allen te maken met een aantal werksoorten of meer specifieke taken: liturgie, (parochie)catechese, kerkelijk opbouwwerk, diaconie en geestelijke begeleiding of herderlijke zorg. Hoewel de bevoegdheden van priesters, diakens en pastoraal werkenden uiteenlopen, blijkt er tussen de taken van deze drie beroepsgeledingen in de praktijk van alledag maar weinig verschil te bestaan. Dit roept de vraag op naar de relatie tussen professie en professionaliteit enerzijds en wijding en zending anderzijds bij de uitoefening van het pastoraat. Maar dit roept ook de vraag op naar de relatie (bisschoppen spreken liever van het onderscheid) tussen enerzijds wijding en anderzijds zending bij de uitoefening van het pastoraat.

2) Pastoraat of 'cura pastoralis' kan in relatie tot die verschillende werksoorten of taken als de overkoepelende kerntaak beschouwd worden (het beroep 'pastor' ontleent er zijn naam aan) en zou dan omschreven kunnen worden met de woorden van de praktische theoloog Gerben Heitink: "Gods omzien naar mensen, dat tot uitdrukking komt in het omzien van mensen naar elkaar." Ik zou hieraan willen toevoegen: niet vrijblijvend, maar duurzaam en verplichtend.

3) Vanuit de lekenpopulatie is een grote groep deels ook geschoolde vrijwilligers naar voren gekomen, die zich eveneens inzetten op de terreinen van liturgie, catechese, kerkopbouw, diaconie en geestelijke begeleiding. Juist zoals de beroepskrachten gelden ook zij als "medewerkers van de Heer" (vgl. Rom. 16,3). Pastoraat in de omschrijving van Heitink is ook op hen van toepassing. Daarmee zijn deze vrijwilligers echter nog geen 'pastores', beoefenaars van het professioneel pastoraat. Dit roept de vraag op naar de relatie tussen beroepskrachten en vrijwilligers bij de uitoefening van het pastoraat.

Om de zo juist genoemde vragen te kunnen beantwoorden is een herbezinning op de identiteit van de pastor als beroepskracht dringend gewenst. En datzelfde geldt voor de identiteit van andere gelovigen als vrijwilliger. Het verschil tussen beroepskrachten en vrijwilligers ligt niet, in elk geval zeker niet alleen op het terrein van de scholing en al evenmin in het al dan niet bezoldigd zijn. Ook de zending is niet meer in alle gevallen een onderscheidend criterium. In feite geldt dat wel nog voor de wijding, maar die is door de 'Vatikanische Wende' in de jaren 1962-1965 en de wijze waarop die 'Wende' nadien object van toeëigening is geworden, toch in een wat ander kader komen te staan.

Als bijdrage aan die herbezinning kunnen de nu volgende gedachten gelden. Recentelijk is in het bisdom Breda gepoogd een theologie van de vrijwilliger in de kerk te ontwerpen. Het resultaat daarvan werd neergelegd in de brochure *Mensen voor mensen. Een theologie van de vrijwilliger in de kerk* die op 24 mei 2003 in Bergen op Zoom werd gepresenteerd. Deze theologie is gebaseerd op een zending die gevoed wordt door de drie initiatiesacramenten: doopsel, vormsel en eucharistie en die uiteindelijk gestalte krijgt in - wat de auteur van de betreffende brochure, Tjeu van Knippenberg noemt - een spirituele diaconie. De wijze, waarop dit laatstgenoemd begrip vervolgens wordt omschreven: "Spirituele diaconie is een uiting van liefde en geloof en heeft betrekking op ziel en lichaam. Zij is een uitdrukking van christelijk humanisme als zorg voor de hele mens en voor het menselijk samenleven", is wellicht voldoende als theologische grondslag voor kerkelijk vrijwilligerswerk. De formulering is m.i. echter niet toereikend om het onderscheid tussen de vrijwilligers en de beroepsmatig werkenden in de kerk te begronden. Het feit dat de zo juist genoemde brochure in de hierop betrekking hebbende laatste paragraaf, getiteld 'Samenwerken als methode' op dit punt niet veel verder komt dan het stellen van een aantal vragen, is in dit opzicht trouwens al veelbetekenend.

Eerder werd gesproken over de nadruk die Vaticanum II in verband met het ambt legt op het dienstkarakter van dit ambt: het ambt als ministerium of diakonia. Dragere van dit ambt - in mijn ogen bisschoppen, priesters, diakens, pastorale werkers en pastorale werkers - zouden zich, om recht te doen aan dit dienstkarakter, een diaconale spiritualiteit moeten eigen maken, dwz een spiritualiteit die verworteld ligt in het ambt als diakonia of ministerium. Ik heb de term 'diaconale spiritualiteit' ontleend aan een - nog te publiceren - lezing van de praktisch theologe Veerle Draulans, die op 22 mei 2003 op de TFT werd uitgesproken. Ik heb haar typering van deze spiritualiteit overgenomen en aangevuld en vervolgens - anders dan zij doet - betrokken op de dragere van het professioneel pastoraat. Het gaat dan om gelovigen, die zijn begiftigd met een

passie voor het Rijk Gods; die zijn bekommerd om de geloofsgemeenschap als kiem van dat Rijk Gods; die zijn doordrongen van het besef van heil, toegezegd aan alle mensen; die beschikken over de verbeeldingskracht en creativiteit om dit heil zichtbaar en operationeel te maken; en die daarbij weten te putten uit de rijke liturgische en spirituele tradities van twintig eeuwen kerkgeschiedenis.

Ik acht deze typering bij uitstek geschikt om het eigene van het pastorale ambt in zijn verschillende gestalten als diakonia of ministerium te verwoorden en zo het onderscheid tussen vrijwilligers en beroepskrachten in de kerk voor de toekomst veilig te stellen.

VIII Tot slot

Bij gelegenheid van de viering 'Katholiek met hart en ziel' op zaterdag 7 juni 2003 in Utrecht verscheen een gelijknamige brochure. Het boekje bevat onder het bescheiden kopje 'Informatie bisdommen' korte profielschetsen van elk van de Nederlandse bisdommen. Breda opent de reeks. In de tekst wordt gesproken van een op zoek zijn naar "inspiratieve spiritualiteit". Misschien kunnen de hierboven aangereikte noties rond 'spirituele diaconie' en 'diaconale spiritualiteit' als typering van de inzet van respectievelijk kerkelijke vrijwilligers en kerkelijke beroepskrachten voldoende inspirerende kracht hebben om de kerk in het bisdom Breda vitaal te houden.

Bovenstaande tekst is een bewerking van een lezing die op 12 juni 2003 werd gehouden ten behoeve van de VPW in het bisdom Breda.

Jan Jacobs is hoogleraar voor geschiedenis van kerk en theologie aan de Theologische Faculteit Tilburg van de Universiteit van Tilburg.